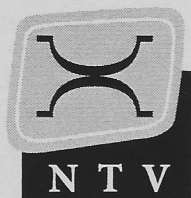

De Tinkoerier

Mededelingenblad Nederlandse TinVereniging

Jaargang 8, nummer 1, juni 2000

- Enkele merken op Amsterdamse tinnen lepels
- Het rechthoekige raadsheertje

Nederlandse Tin Vereniging

Oprichting

27 maart 1993

Bestuur

J.F.H.H Beekhuizen	Voorzitter
J.E. Wustenhoff	Secretaris
L.J. Begheyn	Penningmeester
H.J.J. Leenen	Bestuurslid
B. Dubbe	Bestuurslid en erelid
H.B. van Wijk	Bestuurslid
A.A. Kooyman	Bestuurslid

Redactie

B. Dubbe	Hoofdredacteur
J.F.H.H Beekhuizen	Redacteur - lay-out
J.E. Wustenhoff	Redacteur

Adres secretariaat

Koppelland 11
1391 EV Abcoude

Adres redactie

E. Tesschenmacherstraat 56
7415 CV Deventer

Adres penningmeester

Leicester 6
3641 LH Mijdrecht

Stichting Nederlandse Tinbibliotheek

H.B. van Wijk	Voorzitter en bibliothecaris
J.E. Wustenhoff	Secretaris
A.A. Kooyman	Penningmeester

Bankrelatie

Postbank 4382632

IISN: 1380-108

Copyright: 'Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van het bestuur of de redactie van de NVT' en/of de auteur(s).

Inhoudsopgave

1. Voorwoord van de voorzitter	5
2. Errata	6
3. Verslag van de ledenbijeenkomst in Museum 'De Waag' te Deventer d.d. 8 april 2000	7
4. Enkele merken op Amsterdamse tinnen lepels <i>Annette van Malenstein-Lutke Schipholt</i>	8
5. Bijdrage tot de geschiedenis van de tinhandel <i>B. Dubbe</i>	23
6. Het rechthoekige raadsheertje <i>G. Groenendijk</i>	24
7. Speelgoed of religieus voorwerp <i>Han Wustenhoff</i>	29
8. Literatuur over tin <i>H.B. van Wijk</i>	31
9. Vragenrubriek	32

Voorwoord van de voorzitter

Na de speciale Tinkoerier van december 1999 verschijnt er nu weer een bijzondere uitgave van ons mededelingenblad. Dit keer grotendeels gewijd aan merken op Amsterdamse lepels. Dit artikel kan gezien worden als een aanvulling op het hoofdstuk "lepels, vorken XIV - XIX" uit opgravingen in Amsterdam, twintig jaar stadskernonderzoek*.

Ik ben Mevrouw Annette van Malenstein bijzonder erkentelijk dat zij haar artikel in de Tinkoerier heeft willen plaatsen.

Op 27 mei j.l. hebben de voorzitter en de secretaris 40 exemplaren van de "special" van de Tinkoerier van december j.l. aan de Regerend Proost van de Illustre Lieve Vrouwe Broederschap te 's-Hertogenbosch overhandigd. Jammer genoeg kon de auteur door ziekte niet aanwezig zijn. Gelukkig is Ton nu weer herstellende.

Ik ben bijzonder verheugd over het feit dat er volgend jaar op 8 april een gezamenlijke bijeenkomst gepland staat van de Vlaamse Tinvereniging en de onze. De vergadering zal plaatsvinden in Brecht, even over de Belgische grens bij Breda. Nadere gegevens zullen hierover nog volgen.

Namens het bestuur van de NTV en de redactie van de Tinkoerier wens ik u een prettige vakantie.

Najaarsbijeenkomst 2000:

11 november   *Amsterdams Historisch Museum*

Voorjaarsbijeenkomst 2001:

Zondag 8 april   *Brecht - België*

* Jan Baart c.s.-Opgravingen in Amsterdam, twintig jaar stadskernonderzoek, Amsterdam 1977, blz. 294 -322.

ERRATA (*'De Tinkoerier' december 1999*)

De 18 tinnen drinkkannen van de Illustre Lieve Vrouwe Broederschap te 's-Hertogenbosch.

Ton Kooyman

- **pag. 20** bij vermelding (eerste) graving: licenciaat moet zijn licenciaet.
- **pag. 26** bij vermelding (eerste) graving: Grave en Bueren moet zijn Grave van Bueren.
- **pag. 27** afbeelding 21 is de deksel van Maximilien van Egmont dit moet zijn de deksel van Erasmus va' Grevenbroeck

- **pag. 27** bij Bijzonderheden toevoegen: bij tekst op deksel boven de "N" van "EN" een afkortingsteken
- **pag. 31** bij (eerste) graving toevoegen: deksel; bij (tweede) graving deksel veranderen in: kanlichaam

Verslag van de ledenbijeenkomst in Museum 'De Waag' te Deventer dd. 8 april 2000

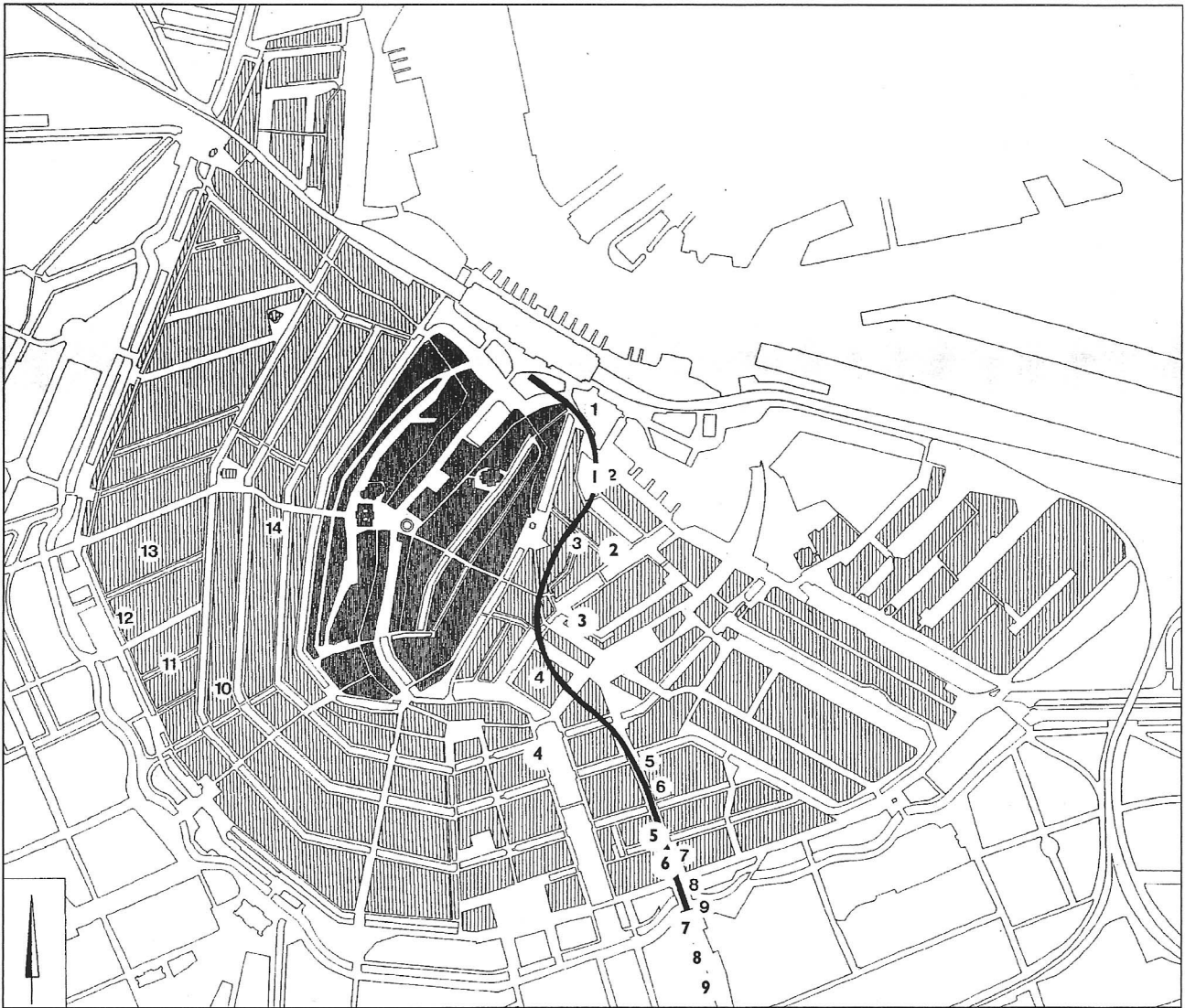
Aanwezig waren 33 leden en introducés, van 4 leden was bericht van verhindering ontvangen. Na ontvangst met koffie en koek in één van de zalen van het museum, gaf mevrouw N. Herweijer, Directeur Gemeentemusea Deventer, een rondleiding waarbij zij iets vertelde over de achtergronden en het ontstaan van het museum en toelichting gaf op stukken uit de collectie. Hierna ging het gezelschap naar een aparte zaal waar een twintigtal tinnen voorwerpen uit de museumcollectie speciaal voor ons uit het depôt waren gehaald en uitgesteld. De heer Dubbe besprak een aantal van deze stukken, waarna een ieder in de gelegenheid gesteld werd ze ter hand te nemen, te bestuderen en onderling te bediscussiëren. Na ongeveer anderhalf uur in het museum geweest te zijn, bedankte de secretaris mevrouw Herweijer voor de plezierige ontvangst en voor het werk en de tijd door haar aan ons bezoek besteed.

Na een zeer goed verzorgde lunch in een zaaltje in het eveneens aan de Brink gelegen gebouw van de Doopsgezinde Gemeente, wordt een korte wandeling door het centrum van Deventer gemaakt naar de Grote- of Lebuïnuskerk. De heer Dubbe vertelt iets over het ontstaan van deze kerk en over een aantal van de in de kerk aanwezige bezienswaardigheden, waarna een ieder op eigen gelegenheid een rondgang door de kerk maakt.

Hierna wordt weer teruggekeerd naar het zaaltje van de Doopsgezinde Gemeente voor thee, het

huishoudelijk gedeelte van de bijeenkomst en het bespreken van door leden meegebrachte voorwerpen. Bij het huishoudelijk gedeelte verzoekt de voorzitter de aanwezigen om het bestuur dispensatie te verlenen voor het feit dat de jaarvergadering niet binnen zes maanden na afloop van het verenigingsjaar wordt gehouden maar pas tijdens de najaarsledenvergadering op 11 november 2000. De aanwezigen stemmen hiermee in. Ook vraagt de voorzitter of de wat andere opzet van deze ledenbijeenkomst dan de gebruikelijk met twee lezingen, positief beoordeeld wordt en of men er iets voor zou voelen om als onderdeel van de volgende voorjaarsbijeenkomst bijvoorbeeld een excursie naar het Kunstgewerbemuseum in Keulen te organiseren. De leden zullen dit zeer op prijs stellen. Tevens deelt hij nog mede dat in 2002 de Vlaamse Tinvereniging haar 25-jarig jubileum viert, waarschijnlijk in Mechelen, gecombineerd met een tentoonstelling, waarbij ook de leden van de NTV en de Pewter Society zullen worden uitgenodigd. Er zijn ook plannen om in het voorjaar van 2001 een gezamenlijke ledenbijeenkomst van de VT en NTV te organiseren ergens in het Nederlands-Belgische grensgebied.

Hierna sluit de voorzitter de vergadering, dankt de aanwezigen voor hun komst en wenst allen wel thuis.

Verspreidingskaart

Enkele merken op Amsterdamse tinnen lepels

Verspreidingskaart (gecorrigeerd)

Enkele merken op Amsterdamse tinnen lepels

Annette van Malenstein-Lutke Schipholt

Inleiding

Door de afdeling Archeologie van de gemeente Amsterdam is in de loop der jaren een zeer groot aantal vondsten gedaan.

Toen in 1977 het boek 'Opgravingen in Amsterdam' verscheen kon, gezien de relatief beperkte hoeveelheid, nog een compleet overzicht gegeven worden van alle vondsten.[1]

In de daaropvolgende jaren echter is het aantal zo sterk toegenomen, dat een dergelijk overzicht nu vanwege de omvang niet meer mogelijk zou zijn. Dit is dan ook de reden dat de afdeling Archeologie in Amsterdam overgestapt is op een thematische behandeling van de vondsten.

Een eerste resultaat van deze thematische aanpak is de in 1999 verschenen monografie over in Amsterdam opgegraven vingerhoeden en naairingen, geschreven door Catherine Langedijk en Herman Boon.[2]

Waren er in 1977 nog maar vier vingerhoeden en twee naairingen opgegraven, een klein onderdeel in het boek 'Opgravingen', in 1999 waren het er 340, een te groot aantal om in een overzicht samen met alle andere Amsterdamse vondsten op te nemen.

Hetzelfde geldt voor de in Amsterdam opgegraven lepels: in 1977 ging het om een kleine honderd lepels, in 2000 zijn het er meer dan 1500, waarvan het grootste gedeelte, naast enkele zilveren, geelkoperen, benen en een tweehonderd houten exemplaren, bestaat uit tinnen lepels.

Het ligt in de bedoeling van de afdeling Archeologie van de gemeente Amsterdam om eind 2001 een monografie over deze Amsterdamse lepels te publiceren.

Hiertoe is het lepelbestand inmiddels geïnventariseerd en digitaal geregistreerd.

In dit artikel zal bekeken worden, of het mogelijk is een beeld te krijgen van het lepel-oeuvre van één bepaalde tinnegieter, met andere woorden maakte één gieter één type lepel of waren dat er meerdere en zo ja welke en om hoeveel verschillende types ging het dan?

Een oeuvre vaststellen kan pas als aan een aantal voorwaarden voldaan is. In de eerste plaats moeten de desbetreffende lepels een identiek of tenminste een gelijksoortig merk hebben, en bovendien moet het om exemplaren uit dezelfde periode gaan.

Om te proberen enkele oeuvres vast te stellen is een aantal tinnen lepels uit het totale bestand gelicht.

Het gaat hierbij om lepels waarop de volgende merken voorkomen:

- *gekroonde roos, IH in de kroon
- *gekroonde roos, BDW in de kroon
- *gekroonde roos, BH in de kroon
- *gekroonde roos, GA in de kroon

Elke lepel wordt aangeduid d.m.v. zijn inventarisnummer, waarbij het eerste gedeelte het vondstcomplex aangeeft. De aanduiding ML14-4 bijvoorbeeld geeft aan, dat het hier een lepel uit het vondstcomplex ML14, dat is Brandewijnsteeg/Rechtboomsloot, betreft. Het getal daarachter, in dit geval de vier, geeft het specifieke voorwerp aan, hier een lepel.

Enkele merken op Amsterdamse tinnen lepels

HET MERK:

GEKROONDE ROOS, IH IN DE KROON

Als eerste bekijken we de lepels met de initialen IH in het merk.

Er zijn twaalf lepels opgegraven, die allemaal als merk een gekroonde roos met de initialen IH in de kroon hebben. Alle twaalf kunnen ze gedateerd worden in de tweede helft van de 16de of in de eerste helft van de 17de eeuw.

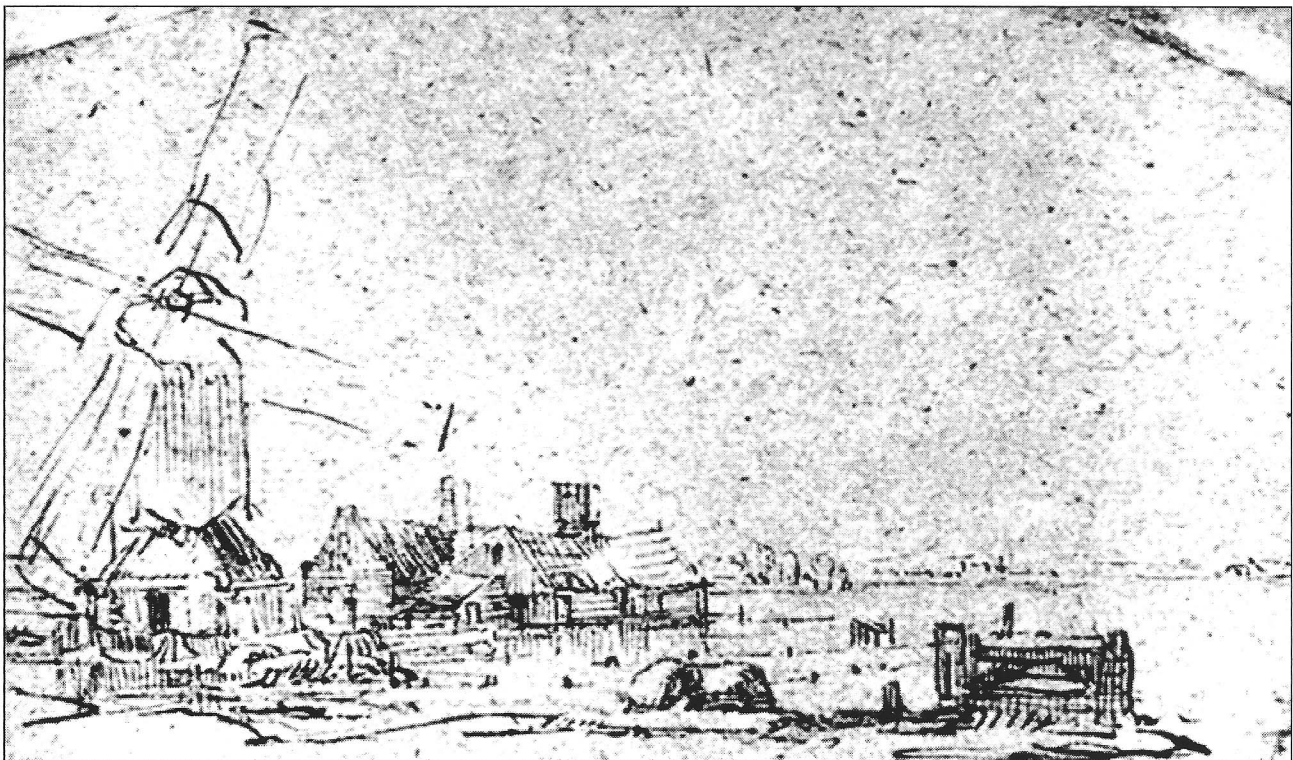
Vier lepels (ML14-4; ML14-5; ML14-8 en MWP6-128)[3] hebben naast de IH initialen ook nog een F in het hart van de roos.[4] (Afb. 1)

Deze F is hier de aanduiding voor fijn tin.

Afb. 1

(Afb. tekening Rembrandt)

(B. Dubbe, 'Tin en tinnegieters in Nederland' Lochem 1978. pag. 114)

De in Amsterdam uitgevaardigde Ordonnantie van 1581 gaf aan dat alle tinnen lepels van dit alliage vervaardigd dienden te worden: "I. ...welcke lepels ende schaeltsjes oock sullen moeten wesen gemaectt van fijn Tin, volgende de Keur deser Stede".[5] Er is nog een reden waarom de letter F zeker geen gietersinitiaal is, hierop zal verderop in het artikel teruggekomen worden.

Interessant is dat van deze vier lepels er drie uit hetzelfde vondstcomplex Brandewijnsteeg/-Rechtboomsloot komen, dat gelegen is in de Lastage dichtbij de Middeleeuwse stad aan de Oude Zijde. De nijverheid van dit gedeelte van Amsterdam was met name gericht op de scheepvaart. Het is heel goed mogelijk, dat een tinnegieter die hier werkzaam was, producten voor de verschillende vloten vervaardigde.

Van deze drie lepels zijn er twee van hetzelfde type (ML14-4 en ML14-5). (Foto 1)

Ze hebben een vijgvormige bak die aan de voorzijde met een punt op de steel overgaat. De steeldoorsnede is regelmatig zeskantig. De steel loopt uit in een korte naald op de achterzijde van

Enkele merken op Amsterdamse tinnen lepels

de bak. In het vervolg van dit artikel wordt dit het type vijfvormige bak genoemd.

De derde lepel uit hetzelfde complex is een paardevoetlepel (ML14-8). (Foto 2)

De vierde lepel met identiek merk, MWP6-128, is eveneens van het type vijfvormige bak en komt uit het vondstcomplex Weesperplein/Andrieszkade.

Deze locatie ligt net buiten de 17de eeuwse stadswal. Het vondstmateriaal dat afkomstig is uit dit caisson dateert voor het grootste gedeelte uit de tweede helft van de 16de en de eerste helft van de 17de eeuw. Het bestaat uit huisafval dat hier gestort is en uit afval van oudere bebouwing op deze plek, bijvoorbeeld ten behoeve van de uitoefening van bepaalde ambachten.[6]

Een tekening van Rembrandt, die hij maakte vanaf de Weesperzijde met zijn blik in de richting van de Diemerdijk, geeft er een mooi beeld van hoe deze gebieden buiten de stadsomwalling er voor de 17de eeuwse stadsuitbreidingen uitzagen.[7] (Afb. tekening Rembrandt)

De datering van vondstcomplex MWP6 komt exact overeen met de datering van de hier gevonden lepel en met die van de overige drie met identiek merk.

Met deze eerste vier lepels met een identiek merk hebben we meteen een (gedeelte van een) oeuvre van een gieter te pakken.

Aan de hand van bovenstaande gegevens kan vastgesteld worden, dat deze gieter ten minste twee verschillende types lepels, namelijk dat met de vijfvormige bak en de paardevoetlepel, vervaardigde.

In hetzelfde vondstcomplex waarin drie van de hierboven genoemde lepels met de gietersinitialen IH en de letter F merk gevonden zijn, Brandewijnsteeg/Rechtboomsloot, is ook een lepel met IH merk zonder F aangetroffen: lepel ML14-7

van het type vijfvormige bak. (Afb. 2) en (Foto 3)

Als deze lepel vergeleken wordt met de overige drie uit hetzelfde vondstcomplex, blijkt hij identiek te zijn aan lepel ML14-4: hetzelfde type, dezelfde lengte 17,4cm, dezelfde bakbreedte 5,7cm en hetzelfde gewicht ca. 71 gram.

Hieruit mag geconcludeerd worden dat het hier om twee lepels van dezelfde gieter gaat, die dus naast, voor of na het IH merk met de F in het hart van de roos ook gebruik maakte van een merk zonder F. Hiermee is nogmaals aangetoond, dat de F geen initiaal is, maar inderdaad staat voor de alliage fijntin.

Een merk identiek aan dat op lepel ML14-7 komt voor op lepel MWE12-29[8], van het type vijfvormige bak. (Foto 4)

Ook deze lepel blijkt identiek te zijn aan de vorige twee, zodat we hier drie identieke lepels hebben, afkomstig uit twee verschillende vondstcomplexen en met twee verschillende IH merken die aan dezelfde gieter toegeschreven kunnen worden.

Deze twee vondstcomplexen liggen beide aan de Oude Zijde, waarbij ML14 veel dichterbij de middeleeuwse stad ligt.

De locatie MWE12 ligt dichtbij het Weesperplein, maar in tegenstelling tot eerder genoemde MWP6 nog net wel binnen de 17de eeuwse stadswal. Ook op deze plek is ter ophoging van de straat huisafval uit de stad en afval van eerdere bebouwing gestort, eveneens te dateren in de tweede helft van de 16de en de eerste helft van de 17de eeuw.

Van de overige zes lepels met een IH merk zijn er nog twee, die een identiek merk hebben: de lepels MWE1-62 en MWE12-110. Beide zijn van het type ronde bak, plat zeskantige steel uitlopend in een korte naald op de achterzijde van de bak. Dit type wordt in het vervolg aangeduid als het type ronde bak.[9] (Afb. 3)

Afb. 2

Afb. 3

Enkele merken op Amsterdamse tinnen lepels

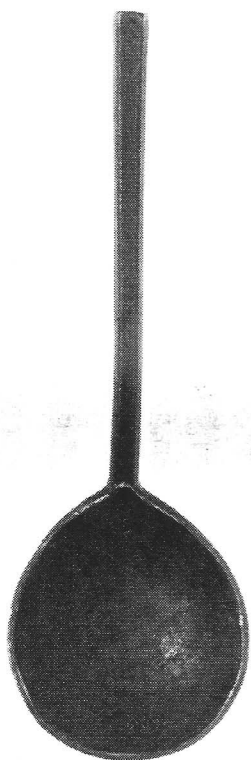

Foto 1

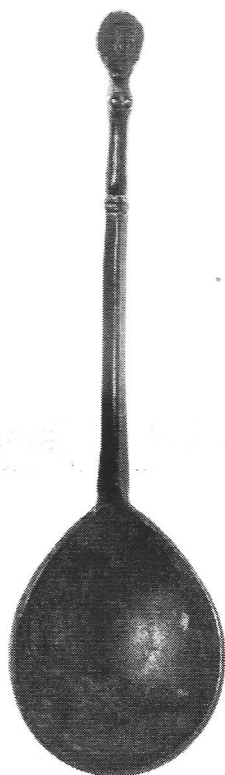

Foto 2

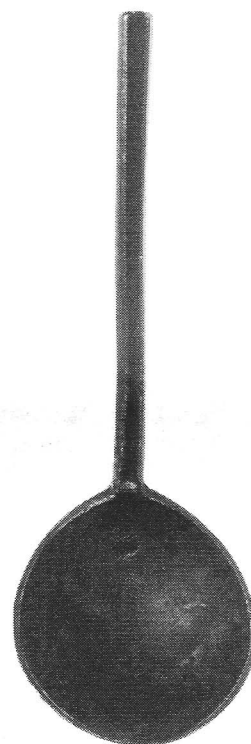

Foto 3

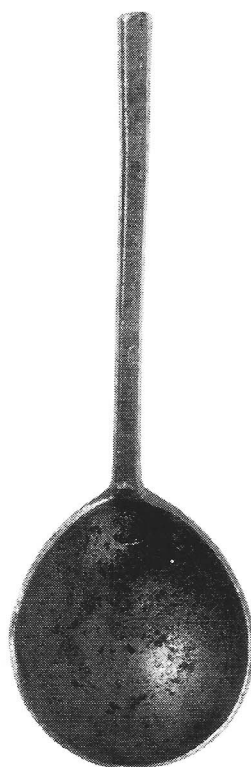

Foto 4

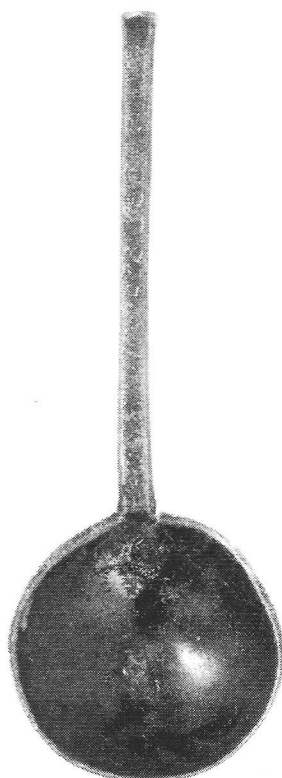

Foto 5

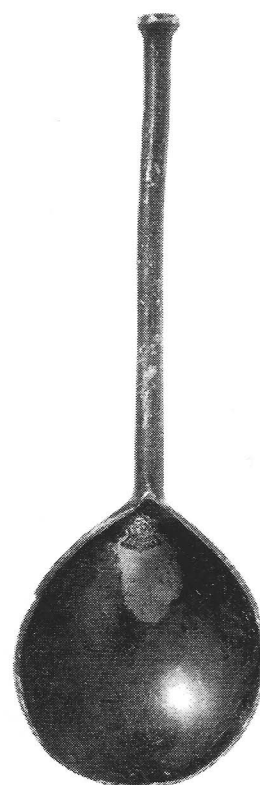

Foto 6

Enkele merken op Amsterdamse tinnen lepels

Behalve op bovengenoemde lepels komen IH merken nog voor op vier andere lepels: MWE1-3; ML4-11 en WLO-80-5, beide lepels van het type vijfvormige bak, ovaalronde steeldoorsnede, trompetvormige steelbeëindiging; ML8-22, welke lepel eveneens een vijfvormige bak heeft, maar daarnaast een ruitvormige steeldoorsnede en als steelbeëindiging een bol.[10]

De merken op deze lepels zijn alle vier verschillend en afwijkend van de tot nu toe besproken merken. (Afb. 4, 5, 6 en 7)

Afb. 4

Afb. 5

Afb. 6

Afb. 7

(Foto's 5, 6, 7, en 8)

Het zou nu natuurlijk interessant zijn, als aan dit merk de naam van een of meerdere gieters gekoppeld zou kunnen worden.

Uit archiefonderzoek is gebleken, dat er in de periode waarin de lepels vervaardigd werden, de tweede helft van de 16de en de eerste helft van de 17de eeuw, in Amsterdam verschillende tinnegieters met de initialen IH werkzaam waren.

In Keur van tin worden er twee genoemd beiden met de naam Jan Hendrickx.[11] De eerste is rond 1581 geboren in Amsterdam en woonde in de Warmoesstraat[12], de tweede is rond 1572 in Bommel geboren en woonde aan de Nieuwezijds Voorburgwal. De woonplaatsen van deze beide gieters komen niet overeen met de bovengenoemde

vindplaatsen van de lepels, zodat geen verantwoorde koppeling gieter-merk gemaakt kan worden.

Verder werden gedurende dezelfde periode de volgende gieters met de initialen IH in het Poorterboek ingeschreven.

Op 19 juli 1556 was dat de lepelmaker Jan Henrixz, die afkomstig was uit "Detten in 't Stichte van Munster"[13] en op 25 augustus van datzelfde jaar de tinnegieter Jan Heg (jr) afkomstig uit Utrecht. Deze trouwde in 1557 en overleed in 1606.[14]

Op 23 juni 1570 nog een Jan Henricx, tinnegieter in 't landt van Gelder.[15]

En tenslotte de tinnegieter Jacob Henderickze van der hert uit Alkmaar, die op 2 maart 1645 in het Poorterboek ingeschreven werd.[16]

Van deze vier gieters is geen adres bekend, zodat de conclusie moet zijn, dat in geval van een IH merk (nog?) geen koppeling gieter-merk gemaakt kan worden.

Uit dit verhaal wordt duidelijk, dat er ten minste zes gieters met dezelfde initialen in dezelfde periode in Amsterdam werkzaam zijn geweest, waaronder één gespecialiseerde lepelmaker.

Een vraag die nu opkomt is, of de overige vijf gieters van wie de naam bekend is ook inderdaad allen lepels vervaardigden of dat een aantal van hen deze werkzaamheden uitbesteedde aan een lepelmaker, aangezien het kleinere werk, zoals bijvoorbeeld lepels en deksels voor kannen, dikwijls gemaakt werd door respectievelijk de gespecialiseerde lepelmaker of kannedekker.

Het is aanlokkelijk om tenminste een gedeelte van de lepels met IH merk toe te schrijven aan de genoemde lepelmaker uit Detten, de enige lepelmaker met deze initialen die achterhaald is.

Omdat al deze merken en lepels uit dezelfde periode stammen zou het in theorie mogelijk zijn, dat ze allemaal door dezelfde gieter vervaardigd zijn, omdat, zoals gebleken is verschillen in het merk nog niet hoeven te betekenen, dat het om verschillende gieters gaat.

Enkele merken op Amsterdamse tinnen lepels

De stempelijzers sletten in een behoorlijk tempo af of braken en de gieter kon dit ijzer inleveren en een nieuw gaan gebruiken, wat af kon wijken van het oude.

In een Amsterdamse keur uit 1533 bijvoorbeeld is de volgende bepaling opgenomen: "XII.Item, en sal oock van nu voorts aen geenen Meester meer dan een kroon ende sijn letter in sijnen huysse houden ofte op sijn werck slaen, noch de selve Kroon ofte Letter niet mogen vernieuwen, veranderen, noch te vermaken, 't en ware hij die verloren ofte gebroken hadde. In welcke gevalle hij 't aen de Keurmeesteren in der tijt wesende sal mogen versoecken: die hem dan in de plaetse van sijn gebroken ofte verloren Kroon ofte teyken andere leveren ofte bestellen sullen".[17]

In de periode waarin een gieter werkzaam was kon hij dus opeenvolgend gebruik maken van verschillende stempels.

En andere mogelijkheid is, dat hij naast elkaar meerdere stempels in gebruik had.

Hoeveel stempels een Amsterdamse gieter mocht bezitten in de periode waarin de hier besproken lepels gemaakt zijn, heb ik niet kunnen traceren.

Het stempelijzer was wel persoonsgebonden. Bij overlijden moest het vernietigd worden, alleen een weduwe die het bedrijf voortzette mocht het blijven gebruiken.

HET MERK:

GEKROONDE ROOS, BDW IN DE KROON

Het volgende merk, dat we onder de loep gaan nemen is het gekroonde roosmerk met de initialen BDW in de kroon.

Deze initialen komen voor in de merken van 10 lepels.

Vijf van deze lepels hebben een identiek merk: KG1-3 (foto 9); LO-1 ; MWE1-57; MWE1-114 en WLO-277-20. [18] (Afb. 8)

Afb. 8

Deze lepels zijn onder te verdelen in twee types namelijk het type ronde bak: lepel LO-1 en het type vijgvormige bak: de overige vier vondsten.

Ook in dit geval komt, evenals bij het eerder besproken IH merk, een identiek merk dus weer voor op twee types lepel.

Resten nog vijf lepels met een BDW merk, die als volgt zijn in te delen:

De lepels LO-12, type vijgvormige bak en MWE1-1, een "toorentgenslepel" hebben een identiek merk[19] evenals de lepels MWE1-5, type vijgvormige bak en MWE1-13, weer een "toorentgenslepel". (Afb. 9 en 10) (foto 10, 11 en 12)

Afb. 9

Afb. 10

Enkele merken op Amsterdamse tinnen lepels

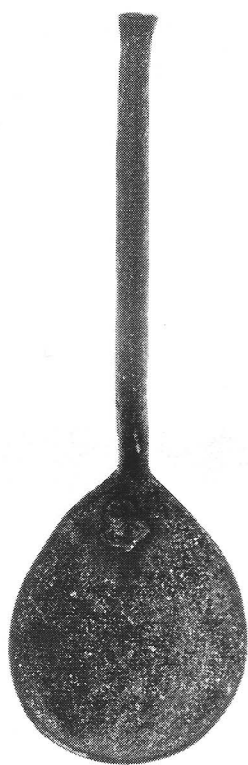

Foto 7

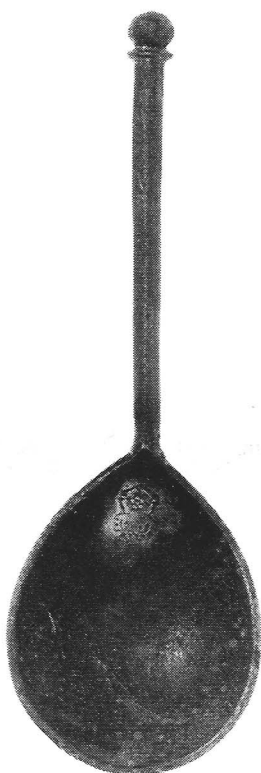

Foto 8

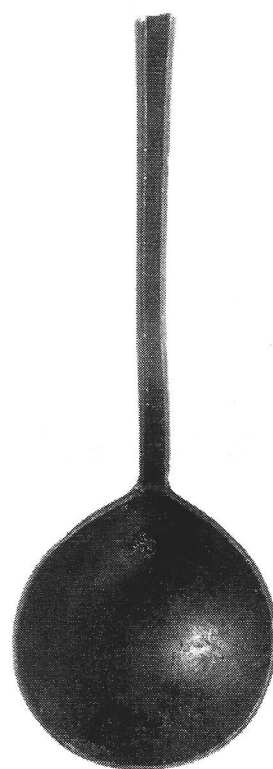

Foto 9

Foto 10

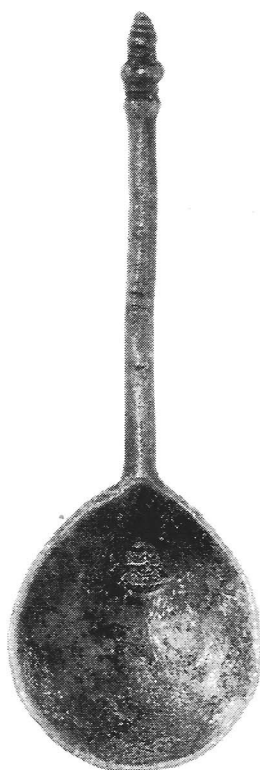

Foto 11

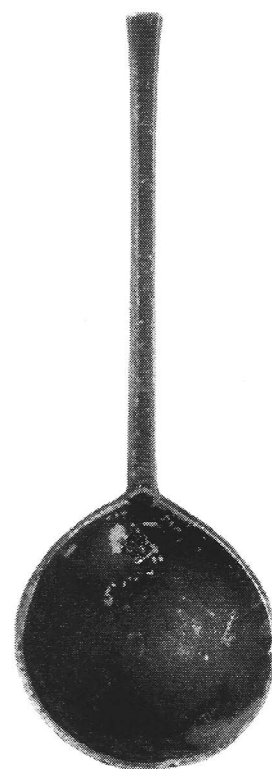

Foto 12

Enkele merken op Amsterdamse tinnen lepels

Het merk op lepel WLO-277-19, een lepel van het type vijgvormige bak, echter met een steeldoorsnede die dikker en vierkanter is, vertoont grote overeenkomsten met dat op de lepels KG1-3, LO-1, MWE1-57, MWE1-114 en WLO-277-20. (Afb. 11) en (Foto 13)

Afb. 11

Als deze twee merken (afb. 8 en 11) met elkaar vergeleken worden zijn de overeenkomsten duidelijk te zien: de kronen zijn vrijwel identiek en ook de roos in beide merken is gelijksoortig, waarbij de roos van het merk op afbeelding 8 bij vijf, op verschillende plaatsen gevonden, lepels onderaan een identieke streep laat zien, die een gevolg van beschadiging van het stempelijzer lijkt te zijn. Als deze gevolgtrekking juist is, dan is lepel WLO-277-19 dus eerder gemaakt dan de andere vijf lepels.

Ook bij enkele van de andere BDW merken is duidelijk beschadiging van het stempelijzer zichtbaar, o.a. in het merk op de lepels LO-12 en MWE1-1 (Afb. 9), een beschadiging die uiteindelijk, zoals we gezien hebben, een reden kon worden om het stempelijzer te vervangen. (Foto's 14 en 15)

De kans dat al deze tien lepels door dezelfde gieter gemaakt zijn is vrij groot: de vier merken vertonen onderling vrij veel overeenkomsten in o.a. lettertype en bovendien ligt de combinatie van de initialen BDW bij meerdere tinnegieters in dezelfde periode niet zo voor de hand, zeker niet in vergelijking tot de combinatie van de initialen IH.

Ook het feit dat van drie van de vier merken tenminste één exemplaar uit hetzelfde vondst-complex (MWE1) komt, zou een aanwijzing voor één en dezelfde maker kunnen zijn.

Als bij archiefonderzoek een Amsterdamse tinnegieter met de initialen BDW ontdekt wordt, en hij is in genoemde periode werkzaam geweest, dan is hij ook vrijwel zeker de maker van deze lepels.

Een lepelmaker met de initialen C (P) D W, Claes (Pietersz) de Wilde is op 5 januari 1638 ingeschreven in het Poorterboek. Hij was afkomstig uit Geelmuyden.[20] De gedachte dat dit familie van een lepelmaker BDW zou zijn is verleidelijk, maar kan zoals gezegd helaas niet met archivalische gegevens gestaafd worden.

Als we de vier BDW merken nog even afzonderlijk bekijken, zien we dat een identiek merk maximaal op twee verschillende types lepel voorkomt. Als we de merken beschouwen als zijnde van één en dezelfde gieter, komen we op drie verschillende types uit, het type ronde bak, het type vijgvormige bak en de "toorentgenslepel", waarbij de lepels van hetzelfde type onderling niet exact gelijk zijn. De twee "toorentgenslepels" bijvoorbeeld hebben wel gelijksoortige, maar geen identieke "toorentgens".

Het feit dat het vooral deze types gemaakt zijn heeft uiteraard te maken met de toenmalige "mode".

HET MERK:

GEKROONDE ROOS BH IN DE KROON.

Aan de hand van het merk met de initialen BH, en verderop aan de hand van het merk met de initialen GA, kan goed aangetoond worden, dat de drie bovengenoemde types in deze periode tot de standaardtypes behoorden.

De tien lepels met de initialen BH in het merk zijn: KG1-5 ; KG17-14; LO-4; LIJ-15; MWE1-10; MWE1-11; MWE1-14 (Foto 16); MWE1-49; MWE1-56; MWEY-2.[21] (Afb. 12)

Afb. 12

Enkele merken op Amsterdamse tinnen lepels

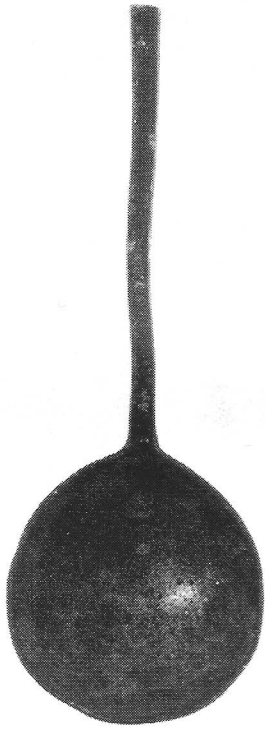

Foto 13

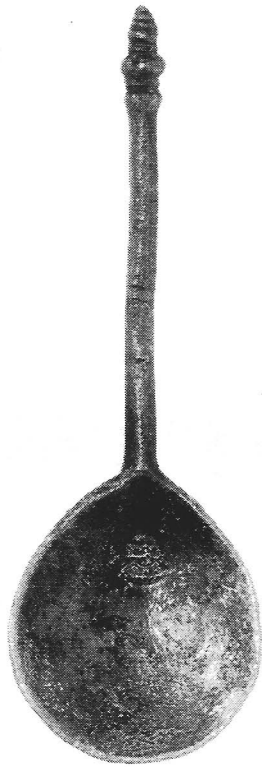

Foto 14

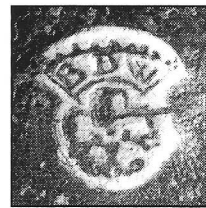

Foto 15

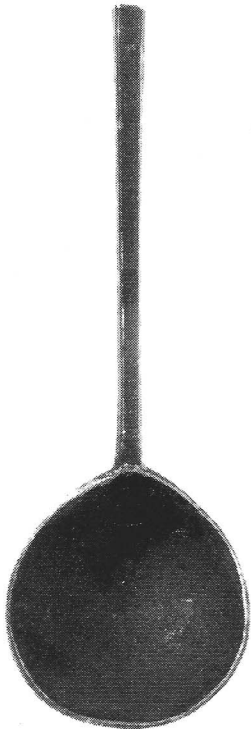

Foto 16

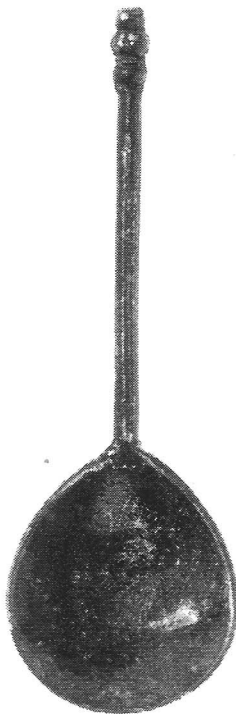

Foto 17

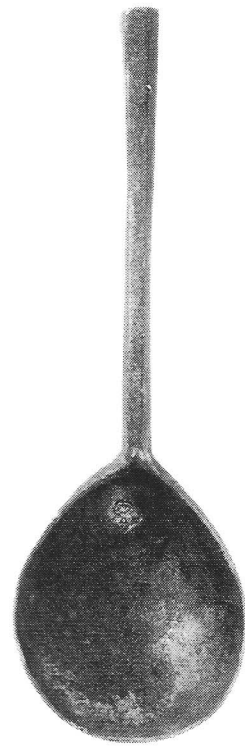

Foto 18

Enkele merken op Amsterdamse tinnen lepels

Als we de merken op deze lepels, gekroonde roos, initialen BH in de kroon, met elkaar vergelijken blijken ze alle tien identiek te zijn, zodat hier in tegenstelling tot bij de vorige merken, met zekerheid gesteld kan worden, dat alle lepels door dezelfde gieter gemaakt zijn, met andere woorden dat hier een behoorlijk deel van het oeuvre van die gieter ligt.

Ook de overeenkomsten tussen de verschillende lepels zijn frappant: naast een lepel die van het type ronde bak lijkt te zijn, LIJ-15, wat echter niet helemaal zeker is aangezien de bak enigszins vervormd is, deze zou ook vijgvormig geweest kunnen zijn, zijn zes van de tien lepels van het type vijgvormige bak.

De lengte van deze lepels is telkens ca 17 cm, de breedte ca 5,8 cm en het gewicht ligt rond de 60 gram.

De overige drie lepels, MWE1-10, MWE1-11 en MWEY-2, zijn kleine "toorentgens"lepels, waarschijnlijk gebruikt in een mosterdpotje of -schaal. Deze hebben alledrie een lengte van ca. 11.4 cm en een gewicht van ca. 20 gram. (Foto 17)

Een dergelijk lepeltje wordt beschreven in de boedelinventaris van oude Maria Dircksdochter, weduwe van Lambertszoon, molenaar te Leiden, 1579 waar in de spinde (voorraadkast) naast allerlei andere voorwerpen "een aerden mostaertpot mit een tennen lepeltgen" aanwezig is.[22]

Ook op 16de en 17de eeuwse stilleven met etenswaren, de zogenaamde banketjes, wordt regelmatig een mosterdpotje met daarin een tinnen lepeltje afgebeeld, zoals op dit schilderij van Willem Claesz Heda uit 1635, waar in het mosterdpotje een "toorentgenslepeltje" staat. (Afb. schilderij Heda)

(Afb. schilderij Heda)

Deze gieter (met initialen BH) maakte dus evenals die van de voorgaande merken ten- minste twee verschillende types en als lepel LIJ-15 inderdaad van het type ronde bak is, drie.

Opvallend aan deze groep lepels is, dat meer dan de helft uit dezelfde vondstcomplexen afkomstig is namelijk MWE1 en MWEY, wat zou kunnen wijzen op een productieplaats ter plekke.

De enige tinnegieter met de initialen BH, die in het archief aangetroffen is, is Barend Harmensz Haan, de gieter van o.a. de stadskannen van Amsterdam.

Zijn merk is echter niet gelijk aan dat op de lepels en ook lijkt het gezien het grote aantal opgegraven lepels met dit identieke merk waarschijnlijk, dat ze door een gespecialiseerde lepelmaker gegoten zijn.

Dat het in dit geval vrijwel zeker een Amsterdamse gieter betreft lijkt, eveneens gezien het relatief grote aantal vondsten, wel zeker.

Enkele merken op Amsterdamse tinnen lepels

HET MERK; GEKROONDE ROOS, GA IN DE KROON

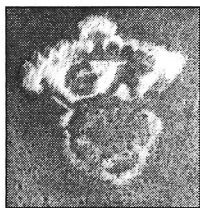
De laatste acht lepels hebben als merk een gekroonde roos met de initialen G A in de kroon: LO-2; LIJ-11; LIJ-17; LIJ-19; MWE1-4; MWE1-12; MWE2-12; RO1-4.[23]

Het gaat bij alle acht lepels om het merk van dezelfde gieter. Dit is o.a. te zien aan de punten voor, tussen en achter de initialen en het “vlaggetje” rechts boven op de A.

Ervan uitgaande, dat de gieter bij al deze lepels hetzelfde stempelijzer gebruikt heeft, kan de slijtage die het stempel in de loop der tijd gaat vertonen zichtbaar gemaakt worden.

Langzamerhand veranderen de initialen van open naar steeds dichter, waarbij met name de G steeds verder dichtslibt. Dit houdt in dat de lepels met de merken met de meest open G het eerst gemaakt zijn. Op deze manier kunnen de lepels in tijd enigszins na elkaar geplaatst worden.

De oudste lepel, waarbij de G nog helemaal open is[24], zou dan lepel RO1-4 zijn (*Afb. 13*) en (*Foto 18*); de tweede cluster, waarbij de G al iets dichters is, wordt gevormd door de lepels LIJ-17 en MWE2-12 (*Foto 20*) en de derde door de lepels LO-2, LIJ-11, LIJ-19, MWE1-4 en MWE1-12. (*Foto 22*)

Afb. 13

Was er bij de vorige gieter nog enige twijfel omtrent het aantal verschillende types lepel dat hij maakte vanwege het ene vervormde exemplaar, deze gieter is de eerste bij wie met zekerheid aangetoond kan worden, dat hij tenminste drie verschillende types in productie had.

Drie lepels, LO-2, LIJ-17 en LIJ-19 zijn van het type ronde bak, drie, LIJ-11, MWE1-4 en RO1-4 van het type vijgvormige bak en twee, MWE1-12 en MWE2-12 zijn kleine “toorentgenslepels”, die identiek blijken te zijn. Beide hebben een lengte van 12 cm, een breedte van 3,8 cm en een gewicht van 19 gram.

De meer of minder afgesletten merken en de verschillende types lepel blijken helemaal door elkaar te lopen, wat erop wijst dat al deze types lepels naast elkaar vervaardigd werden. Er zit dus geen bepaalde volgorde in de productie van de verschillende types, zodanig dat bijvoorbeeld de lepels met ronde bak de vroegste zijn en dat pas in een latere periode lepels met vijgvormige bak vervaardigd werden.

Uit de archieven is slechts één tinnegieter met de initialen GA bekend, die in deze periode in Amsterdam werkzaam is. Dit is Gerrit Albertsz, rond 1590 geboren in Amsterdam, in 1611 woonachtig achter de Oude Kerk en in 1631 op de Nieuwe Mart (Nieuwmarkt).[25]

De vondstcomplexen waarin de lepels met de initialen GA gevonden zijn liggen niet in deze omgeving, vijf ervan liggen zelfs in de Jordaan (Lijnbaansgracht, Looiersgracht en Rozengracht), dus aan de Nieuwe Zijde, zodat misschien eerder aan een gieter uit deze omgeving gedacht zou moeten worden.

Evenals bij de merken met initialen BH is vanwege het grote aantal vondsten met identiek merk wel aannemelijk, dat het hier eveneens een Amsterdamse gieter betreft en dit zou ook nu weer heel goed een gespecialiseerde lepelmaker kunnen zijn, aangezien ook dit GA merk niet op andere voorwerpen aangetroffen is.

Enkele merken op Amsterdamse tinnen lepels

CONCLUSIE

Na al deze merken bekeken te hebben kan over het aantal verschillende types lepel, dat een gieter maakte geconcludeerd worden, dat een gieter gemiddeld in ieder geval ten minste twee en in sommige gevallen tenminste drie verschillende types vervaardigde.

De types die door deze gieters gemaakt werden, type ronde bak, vijgvormige bak, "toorentgens"lepel en de ene paardevoetlepel behoorden tot de standaardtypes uit deze periode en werden naast elkaar vervaardigd.

Dit zijn de lepels, zoals we ze ook op schilderingen uit de tweede helft van de 16de en de eerste helft van de 17de eeuw tegenkomen.

De meeste merken die in dit artikel beschreven zijn, kunnen waarschijnlijk toegeschreven worden aan een plaatselijke gieter, zeker in de gevallen waar meerdere lepels met identiek merk op verschillende plaatsen in de stad opgegraven zijn.

In het geval van de IH merken bleken twee verschillende merken aan één en dezelfde gieter toegeschreven te kunnen worden.

Alle hier beschreven merken zijn tot nog toe alleen op lepels aangetroffen, wat zou kunnen betekenen, dat het hier voor een groot gedeelte producten van gespecialiseerde lepelmakers betreft.

Het relatief grote aantal lepels, dat van een bepaalde gieter opgegraven is, geeft een goed beeld van het aantal lepels dat van dezelfde gieter in omloop geweest moet zijn. Bij opgravingen komt immers alleen het topje van de ijsberg boven water.

De hoeveelheid lepels, die een tinnegieter in voorraad kon hebben wordt duidelijk aan de hand van de voorraad van de in 1631 in Rotterdam overleden tinnegieter Pieter Cornelisz van Male, die o.a. 1902 lepels behelsde, waaronder "...mostert-, toorentgens-, coeyvoetjens-, pollepels...".[26]

Omdat de Amsterdamse tinnegieters een vrij groot afzetgebied hadden, dat naast de stad ook de omgeving, de vloten en de nederzettingen overzee omvatte, is het zeer waarschijnlijk dat ook hier lepels met daarop een van de hier boven genoemde merken terechtgekomen zijn.

Het zou dan ook heel aardig zijn, als dergelijke exemplaren buiten Amsterdam aangetroffen zouden worden.

Enkele merken op Amsterdamse tinnen lepels

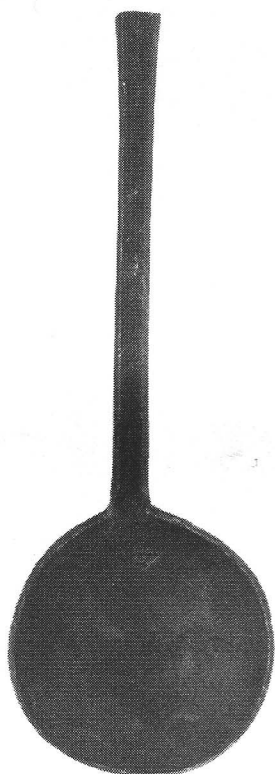

Foto 19

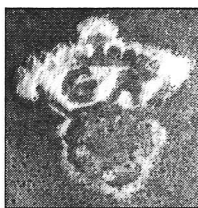

Foto 20

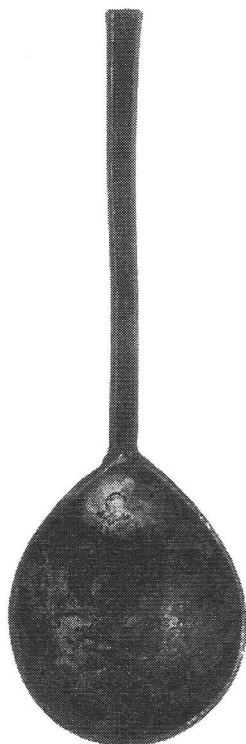

Foto 21

Foto 22

Afmetingen lepels bij de foto's

L: lengte lepel
B: grootste breedte bak
Gew: gewicht

Foto 1

ML14-4
L: 17,4 cm
B: 5,7 cm
Gew: 71 gram

Foto 2

ML14-8
L: 18,4 cm
B: 5,2 cm
Gew: 60 gram

Foto 3

ML14-7
L: 17,4 cm
B: 5,7 cm
Gew: 72 gram

Foto 4

MWE12-29
L: 17,9 cm
B: 5,8 cm
Gew: 71 gram

Foto 6

ML4-11
L: 17,2 cm
B: 5,6 cm
Gew: 55,5 gram

Foto 8

ML8-22
L: 13,2 cm
B: 4,4 cm
Gew: 31 gram

Foto 5

MWE1-3
L: 16,9 cm
B: 6,1 cm
Gew: 56 gram

Foto 7

WLO-80-5
L: 11,4 cm
B: 3,6 cm
Gew: 23 gram

Foto 9

KG1-3
L: 16,5 cm
B: 5,8 cm
Gew: 60 gram

Foto 10

LO-12
L: 17,1 cm
B: 5,3 cm
Gew: 63 gram

Foto 12

MWE1-5
L: 16,5 cm
B: 5,7 cm
Gew: 63 gram

Foto 13

WLO-277-19
L: 15,3 cm
B: 5,6 cm
Gew: 59 gram

Foto 14

MWE1-1
L: 12,3 cm
B: 4,1 cm
Gew: 25 gram

Foto 16

MWE1-14
L: 17,2 cm
B: 5,7 cm
Gew: 63,5 gram

Foto 17

MWE1-11
L: 11,2 cm
B: 3,8 cm
Gew: 20 gram

Foto 18

RO1-4
L: 17,5 cm
B: 5,6 cm
Gew: 65 gram

Foto 19

LIJ-17
L: 17,9 cm
B: 6,2 cm
Gew: 74,5 gram

Foto 21

LIJ-11
L: 17,5 cm
B: 5,6 cm
Gew: 67 gram

Enkele merken op Amsterdamse tinnen lepels

NOTEN

- [1] Baart, J. e.a. Opgravingen in Amsterdam, 20 jaar stadskernonderzoek. Amsterdam 1977.
- [2] Langedijk, Catherine, A. en Herman F. Boon. Vingerhoeden en naairingen uit de Amsterdamse bodem. Steenwijk 1999.
- [3] ML14: Brandewijnsteeg/Rechtboomsloot MWP6: Weesperplein/Andrieszkade (Spinozastraat)
- [4] Baart, Opgravingen p. 299, ill. 87b: identiek merk op lepel MWE5-24, type vijfvormige bak. N.B. de lepels met identiek merk die in het boek opgenomen zijn worden in dit artikel in een noot genoemd.
- [5] Keur van tin uit de havensteden Amsterdam, Antwerpen en Rotterdam. Antwerpen 1979. p. 71, I.
- [6] Baart, Opgravingen p. 66
- [7] Bakker, Boudewijn e.a., Het landschap van Rembrandt. Wandelingen in en om Amsterdam. Bussum 1998. p. 255
- [8] MWE12: Weesperstraat/Nieuwe Achtergracht
- [9] Het merk op deze lepels is identiek aan dat in Baart, Opgravingen, p. 301, ill 89d, waar het voorkomt op een lepel van het type vijf trompetvormige steelbeëindiging, MW3-33, zodat ook hier weer een identiek merk op twee verschillende types lepel voorkomt.
- [10] MWE1: Weesperstraat 8-26 ML4: Waalseilandgracht (Prins Hendrikkade) WLO: Waterlooplein (Vloomburch), complex Stadhuis/Muziektheater ML8: Waalseilandgracht/Binnenkant
- [11] Keur van tin. p. 372
- [12] Dit is waarschijnlijk dezelfde persoon als de Jan Henricxzn die in 1620 veertig jaar is. Deze gieter in: Dubbe, B. Tin en tinnegieters in Nederland. Lochem 1978. p. 328.
- [13] Gemeente Archief Amsterdam (G.A.A.). Poorters voor 1655. Gegevens verkregen uit de Poorterboeken B en E, de Stadsrekeningen en de Ripiamus van de Thesaurieren Ordinaris. Samengesteld door de afdeling Indicering. Juni 1991. Deel II. Poorterboek (Pb) SR 56 28VO
- [14] G.A.A. ibidem. Pb. SR 56 28VO
- [15] G.A.A. ibidem. Pb. RT 70 55
- [16] G.A.A. ibidem. Pb. E 299
- [17] Keur van tin, p. 69, nr. XII.
- [18] KG1: Keizersgracht t/o 412-432 LO: Looiersgracht
- [19] Baart, Opgravingen, p. 299 ill. 87c: identiek merk op lepel MWE5-25, type vijfvormige bak.
- [20] Poorters voor 1655. G.A.A. Pb. E51
- [21] KG17: Keizersgracht 226 LIJ: Lijnbaansgracht MWEY: Weesperstraat (metro-caissons MWE1 en MWE12)
- [22] Huisraad van een molenaarsweduwe. Amsterdam 1986. p.10.
- [23] MWE2: Weesperstraat 28-40 RO1: Rozengracht
- [24] Dit merk is afgebeeld in Baart, Opgravingen. p. 299 ill. 87f, waar het voorkomt op lepel MH1-6 van het type vijfvormige bak.
- [25] Dubbe, p. 326 Keur van tin, p. 323 Frederiks, J.G. en P.J. Frederiks. Kohier van den tweehonderdsten penning voor Amsterdam en onderhoorige plaatsen over 1631. Amsterdam 1890. fol. 229. nr. 175
- [26] Dubbe, p. 243

Bijdrage tot de geschiedenis van de tinhandel

B. Dubbe

Tijdens de tweede Engelse oorlog (1665-1667) ontstond er in de Noordelijke Nederlanden een groot gebrek aan tin. Immers dit metaal kwam in die tijd grotendeels uit het Engelse Cornwall. Door de Staten Generaal was namelijk een verbod uitgevaardigd betrekking hebbend op de invoer van "Engelsche waren en Coopmanschappen".

De Amsterdamse kooplieden Guilhelmo en Johan van der Voort zonden in dit verband een request aan de Staten Generaal. Daarin deelden zij mede: "Dat de groote schaersheyt en gebreck, dat van 't Engels blocktin tegenwoordigh in dese Landen wert bevonden, sulcx dat onder geene coopluyden in deselve meer eenich blocktin is te vinden, ende dat echter door de groote consumptie in desen tijt wel een goede qualiteyt vereyscht wierde, vermits tot de metale stucken Canon, die in groote menichte en doorgaens van een veel groote calibre tot armature van de oorloch schepen in dese landen gegoten moeten werden, van de schutgieters geen ander als Engels blocktin dienstlich geoordeeld noch oock gebruyckt werd".

Uit het voorgaande blijkt dat volgens kooplieden niet de tinnegieters, maar de geschutgieters verlegen zaten om dit metaal, omdat de vraag naar kanonnen tengevolge van de oorlogstoestand groot was. Immers kanonnen werden gegoten van brons, een alliage van roodkoper en tin. Hoe groter het aandeel van tin in een bronslegering, hoe harder het metaal, waardoor de klank toeneemt, maar ook de broosheid van het metaal. Vandaar dat klokspijs bestaat uit een alliage van ca. 80 delen koper en 20 delen tin 1).

Voor kanonnen werd in de zeventiende eeuw een alliage gebruikt van op 100 delen koper, 8 tot 11 delen tin benevens 8 delen messing. In de achttiende eeuw werd voor dit doel geen messing meer gebruikt. Het metaal bestemd voor kanonnen moest hard zijn maar in het bijzonder ook taai en rekbaar om de druk van de vrijkomende gassen te kunnen weerstaan. Was het percentage tin in de legering te klein, dan had zulks voor het kanon tot gevolg dat er bij het schieten in de loop uitstulpingen ontstonden. Was het tinaandeel te hoog, dan konden er scheuren ontstaan, of kon het kanon tijdens het schieten uit elkaar springen 2).

De verzoekers, de heren Van der Voort, voerden aan, dat zij 150.000 pond tin Amsterdams gewicht in Vlaanderen hadden liggen, welke partij tengevolge van het invoerverbod van Engelse goederen niet hier te lande kon worden geïmporteerd. Zij deelden ook mee, dat zij met de geëmitteerden raden van de Staten van Holland en Westfriesland in onderhandeling waren: "om de voorschreven qualiteyt aan de schutgieters te leveren". Derhalve verzochten zij om de partij Engels blocktin uit Vlaanderen te mogen invoeren. De Staten Generaal, het belang van het verzoek voor de oorlog inziende, stonden bij resolutie van 19 april 1666 het verzoek toe 3).

NOTEN

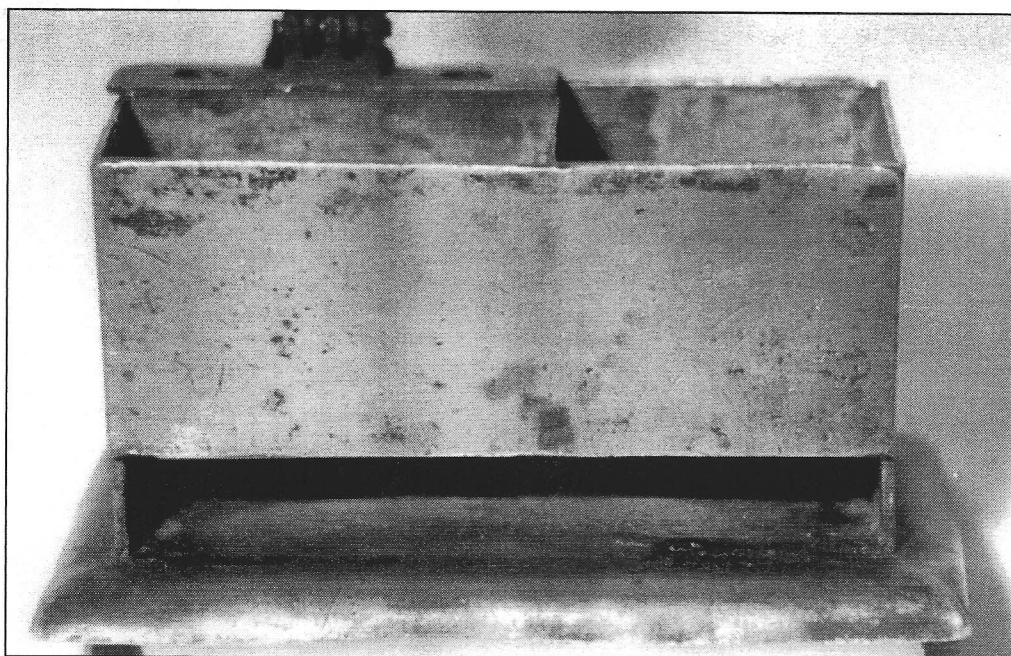
- 1) C.R. Dodwell (ed.), *Theophilus, De Diversis artibus*. London 1961, p.154. L. Kesteloot, *Bijdrage tot de kennis der middeleeuwse kopernijverheid in West-Europa*, in: *Tijdschrift Antwerpen's Oudheidkundige Kring*, I(1930), p.64. A. Lehr, *Van paardebel tot speelklol, De geschiedenis van de klokgietskunst in de Lage Landen, Zaltbommel 1971*, p.73.
- 2) W. zu Mondfelt, A. Bayerlein, M. *Klingenbrunn, Schiffsgeschütze, 1350 bis 1870*, I, Herford 1988, p.52.
- 3) RA 's-Gravenhage, *Resoluties der Staten Generaal, 19-4-1666*.

Het rechthoekige raadsheertje

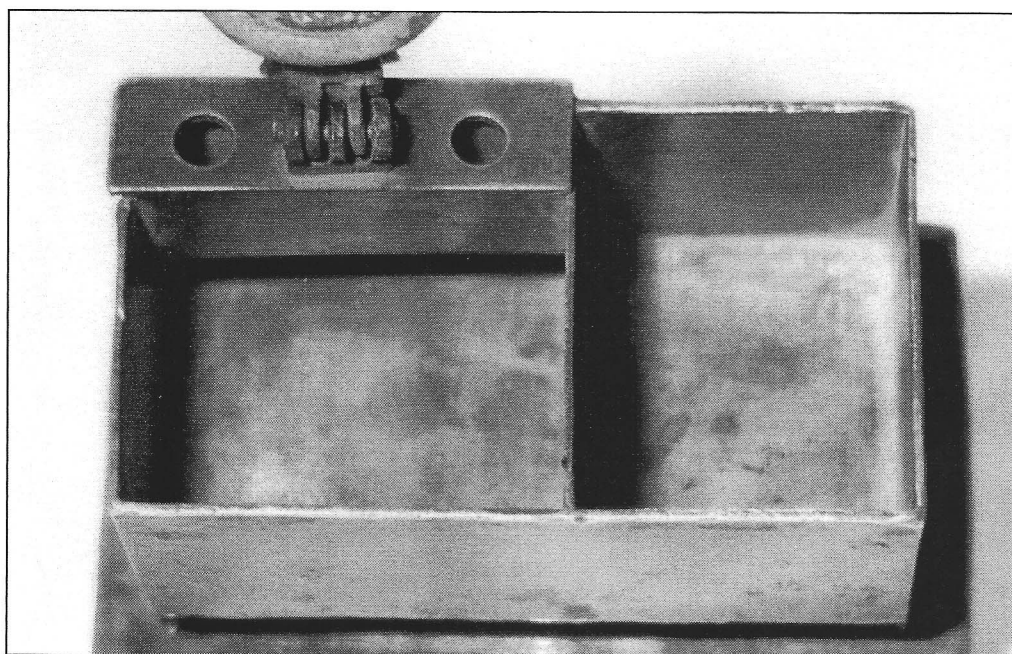
G. Groenendijk

Het zogenaamde raadsheertje is een rechthoekig bakje waarin een inkschrijfstel is opgenomen; aan vierkante en ronde uitvoeringen zal een apart artikel worden gewijd. Doorgaans zijn ze van een tin-loodlegering. Het bakje is opgebouwd uit aan elkaar gelaste of ge-soldeerde plaatjes. De uitstekende delen van het bodemplaatje zijn naar beneden omgezet tot een standrechthoek (Afb. 1).

Het bakje is door schotjes verdeeld in vakjes (Afb. 2). Het vakje dat van boven is voorzien van een vast dekseltje met daarin twee ronde gaten is voor het plaatsen van ganzeveren. Midden tussen deze gaten is één der scharnierhelften van het inktpotdekseltje aangebracht. Daar vóór bevindt zich het vakje voor een inktpotje.

Afb. 1

Afb. 2

Het rechthoekige raadsheertje

Alleen het dekplaatje van zo'n uitneembaar inktpotje is van een tin-loodlegering (Afb. 3).

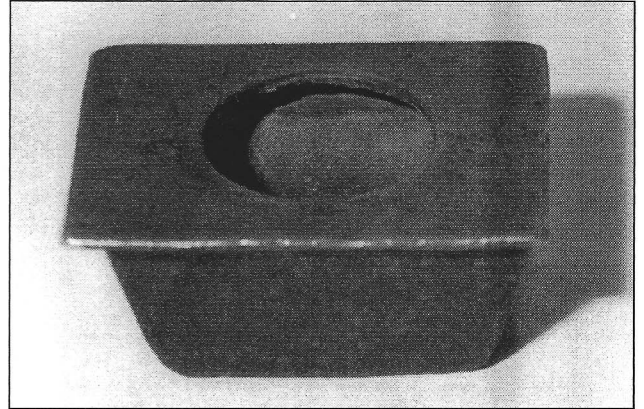
Voor het overige is het van lood. De reden hiervan is dat tin door inkt ernstig wordt aangetast en lood niet.

Opmerking: Een gebruikt raadsheertje waarvan het inktpotdekseltje niet door inkt is aangetast is niet origineel; let daar op!

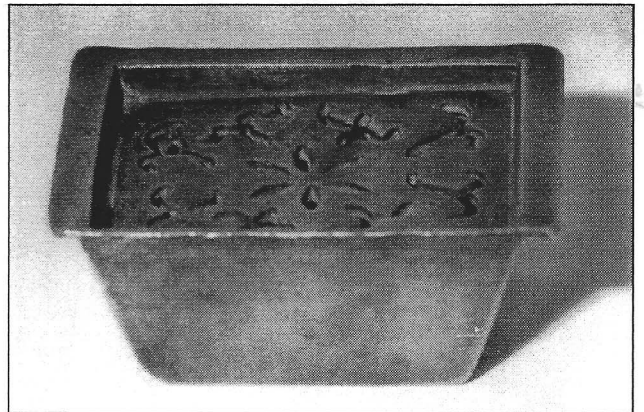
Rechts is het vakje voor een uitneembare strooier voor fijn zand waarmee na het schrijven een brief werd bestrooid om de inkt te drogen (Afb. 2).

Meestal is de strooier driezijdig voorzien van een steunrand (Afb. 4). Om het zand in de strooier te kunnen terugstorten is de strooideksel verdiept. De gaatjes daarin zijn vaak rond, maar soms sierlijk van vorm en zodanig gesitueerd dat ze samen een fraai patroon te zien geven. Ter hoogte van de bodem bevindt zich over de volle lengte van het bakje een vakje voor een laatje, (Afb. 1). In zo'n laatje voorzien van een handgreepje (vaak met de vorm van een buste) werden sluitmiddelen zoals lak en ouwels opgeborgen (Afb. 5).

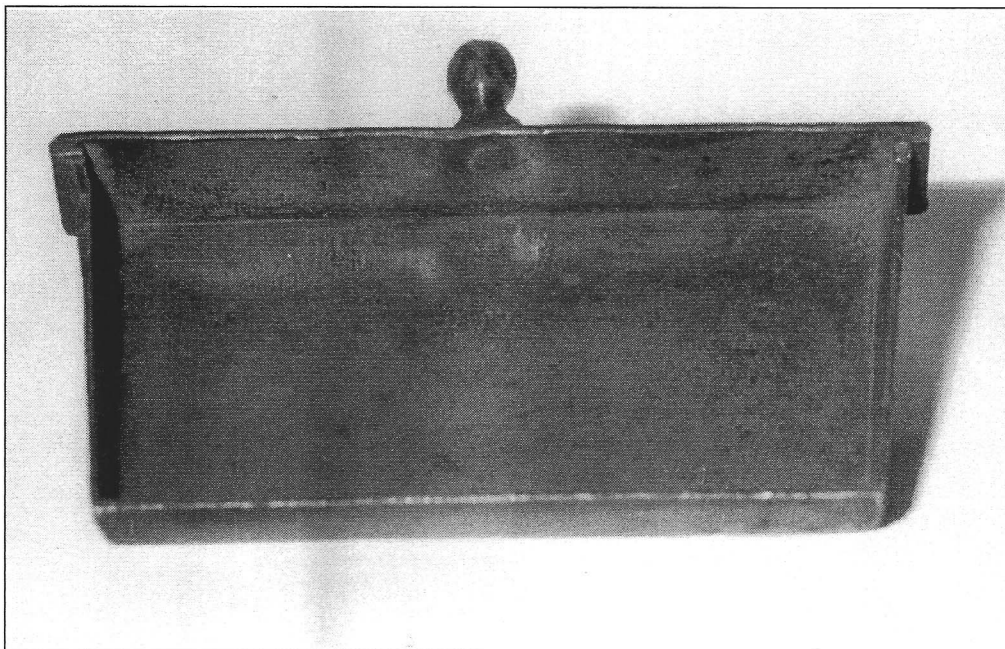
Afbeelding 6 geeft het complete raadsheertje.

Afb. 3

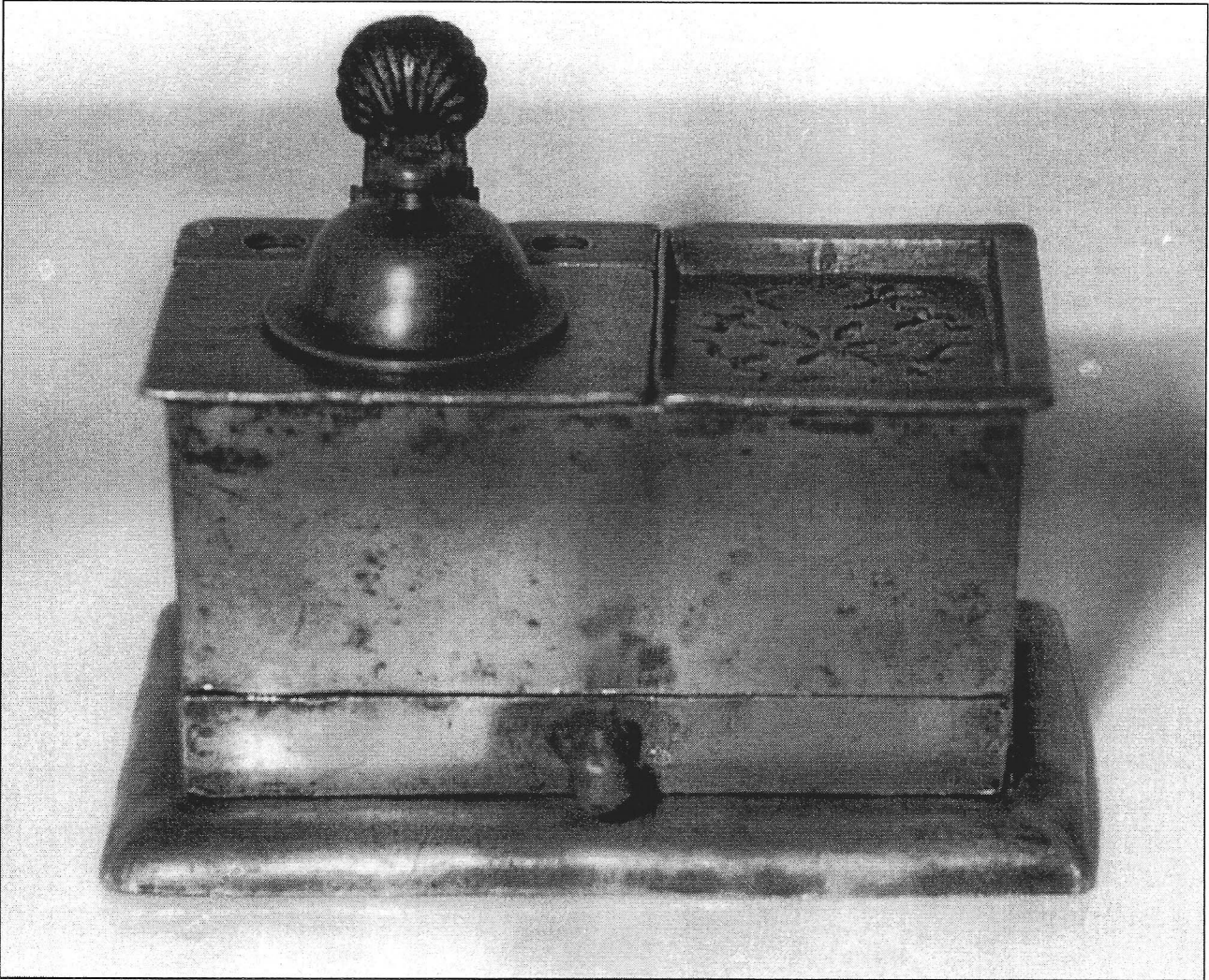

Afb. 4

Afb. 5

Het rechthoekige raadsheertje

Afb. 6

Volgens Dubbe waren rechthoekige raadsheertjes in de 17e eeuw reeds in gebruik. Afbeelding 7 bewijst zijn gelijk. Het is een kopie van de kopergravure van bladzijde 1239 uit het boek "Vervolg op Flavius Josephus of algemene historie der Joodse naatsie" van Jakop Basnage in 1726 uitgegeven door Gerard onder de Linden te Amsterdam en Reinier Boitet te Delft. Het is voor de hand liggend dat toen een algemeen bekend, dus reeds lang bestaand, inkschrijfstel is getekend. Op tafel, links van het raadsheertje, staat een zegelstempel.

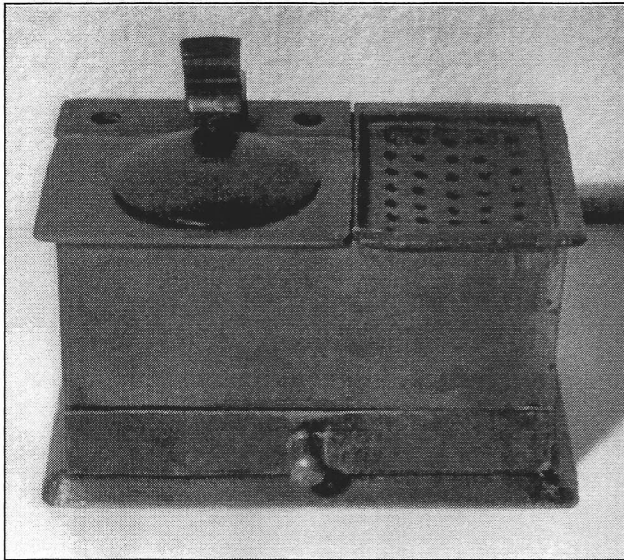

Afb. 7

Het rechthoekige raadsheertje

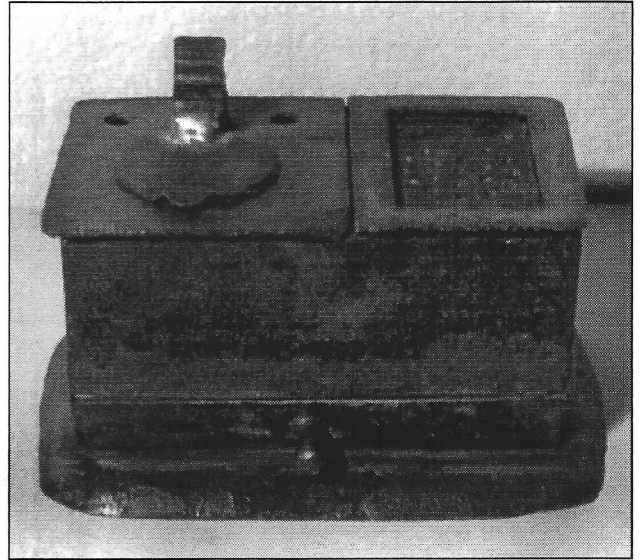
Vier rechthoekige raadsheertjes

Van het raadsheertje in afbeelding 8 is het inktpotje waarschijnlijk vervangen. Met zekerheid geldt dit voor het inktpotdekseltje; het is niet door inkt aangetast. Het S-vormige dekselduimrustje en het tweekakige scharniertje zijn echter origineel. Hetzelfde geldt voor de andere onderdelen van het raadsheertje. Het stel is ongemerkt en mogelijk 18e eeuws. De lengte $l = 126$ mm, de breedte $b = 74$ mm en de hoogte zonder dekseltje $h = 70$ mm.

Afb. 8

Het raadsheertje in afbeelding 9 is een Groningse bodemvondst. Alleen het inktpotdekseltje is vervangen door een exemplaar van lood. Voor het overige is het stel origineel. Het dekseltje heeft een S-vormig duimrustje en een eenkakscharnier. De buitenzijde van de kastbodem is gemerkt met een gekroond roosje met in de kroon de initialen H S S, zie afbeelding 10 en fig. 321 Dubbe. Volgens Dubbe is dit het merk van H. Schaapschoe die in 1817 tinnegieter werd te Groningen. Het raadsheertje is dus 19e eeuws. De lengte $l = 128$ mm, de breedte $b = 86$ mm en de hoogte zonder dekseltje $h = 64$ mm.

Afb. 9

Afb. 10

Van het raadsheertje in afbeelding 11 is alleen het bovenplaatje van het inktpotje vervangen. Voor het overige is het origineel. Het door inkt aangetaste inktpotdekseltje heeft een S-vormig duimrustje en is tweekakscharnierend. Op de buitenkant van de kastbodem staat een viermerk met in het meest linkse schildje ondermeer de initialen L D, zie afbeelding 12. Het merk is nog niet getraceerd. Mogelijk is het raadsheertje 18e eeuws. De lengte $l = 132$ mm, de breedte $b = 84$ mm en de hoogte zonder dekseltje $h = 64$ mm.

Het rechthoekige raadsheertje

Afb. 11

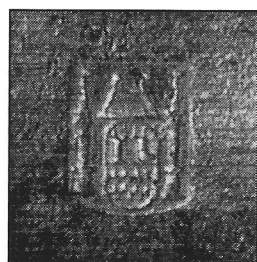

Afb. 13

Het raadsheertje in afbeelding 13 is geheel origineel. Het door inkt aangetaste inktpotdekseltje heeft een schelpvormig duimrustje en is tweekakig scharnierend. De zandstrooier heeft fraai gevormde openingen die als totaal een sierlijk patroon vormen. De buitenkant van de kastbodemplaat is gemerkt met het stadswapen van Gorkum, zie afbeelding 14. Daarin staan de initialen I L; betekenis onbekend. Het raadsheertje is waarschijnlijk eind 18e eeuw. De lengte $l = 130$ mm, de breedte $b = 84$ mm en de hoogte zonder dekseltje $h = 65$ mm.

Afb. 12

Afb. 14

Speelgoed of religieus voorwerp

Han Wustenhoff

Bij opgravingen in Dordrecht is enige tijd geleden het tinnen Christusbeeldje van afbeelding 1 gevonden. Het gegoten holle beeldje is 7,4 cm hoog en 3,9 cm breed, het is, gezien stijlkenmerken en bij het beeldje gevonden aardewerk scherven, te dateren eerste kwart 16e eeuw. Het Kind staat op een zeshoekig sokkeltje, maakt met Zijn rechterhand het klassieke zegengebaar en heeft in de linkerhand een vogel.

Afb. 1

Sinds het midden van de 14e eeuw, werden in groten getale houten Christuskinderen geproduceerd. 1) Vanaf omstreeks 1500 werden de Zuidelijke Nederlanden, met name Mechelen en in iets mindere mate Brussel, een belangrijke productiecentrum van deze beeldjes. In grote delen van Europa werden ze bijzonder populair. De meest bekende onder deze Christuskindjes is het 'Kindje Jezus van Praag'. Het is een Spaans Vlaams beeldje dat omstreeks 1628 vanuit Spanje werd

overgebarcht naar een carmelietessenklooster te Praag. Van daaruit zou het de hele wereld veroveren en zelfs tot een cultus-beeldje uitgroeien. 2)

De maker van het tinnen beeldje heeft zich ongetwijfeld door de houten Christuskinderen laten inspireren. De overeenkomst met de Mechelse houten kindjes is te zien aan de vormgeving van het haar, met de drie krullen die plat op het hoge voorhoofd liggen en de haarlokken boven de slapen en de oren. Ook de zeskantige sokkel komt bij deze Mechelse beeldjes veelvuldig voor. Duidelijk is wel dat de vormsnijder qua vakbekwaamheid niet kan tippen aan die van de meeste makers van de houten beeldjes.

In afwijking van het tinnen Christuskind, dat een vogel, waarschijnlijk een duif, in de linkerhand houdt, hebben alle bekende houten Christuskinderen in de linkerhand een Rijksappel of een bloedende granaatappel. De Rijksappel refereert aan Zijn goddelijke Heerschappij over hemel en aarde en de bloedende granaatappel verwijst naar het lijden van Christus. 3) Een duif in de hand van het Christuskind, verwijst naar de Heilige Geest (Mat. 10:16). Een vogel kan echter ook verwijzen naar de legende waarin verhaald wordt hoe Christus als klein kind vogeltjes van klei tot leven gewekt zou hebben. Gezien het zegengebaar en de houding van de armen, lijkt de verwijzing naar de Heilige Geest hier meer voor de hand te liggen.

De houten Jezuskindjes, in grootte variërend van ca. 20 tot meer dan 50 cm, werden zowel in vrouwenkloosters als voor private devotie aangeschaft. Ze werden intensief aanbeden, vaak als solitair beeld, soms ook als onderdeel van een huis- of reliekaltaar. Hans Holbein de Jonge (Augsburg 1497/8 - London 1543) beeldt in de reeks houtsneden voor de 'Dodendans' (1538) een reliekaltaar af waarop twee naakte Christuskindjes staan. 4) Nu noodt het hier beschreven tinnen Jezuskind niet echt uit om door volwassenen aanbeden te worden. Zelfs voor een huisaltaar is het eigenlijk te klein. Het is echter bekend, dat de religieuze activiteiten van volwassenen door

Speelgoed of religieus voorwerp

kinderen werden nagespeeld. Een bekend voorbeeld hiervan is het zogenaamde 'misje spelen'.

5) We mogen er mijns inziens daarom wel vanuit gaan dat het tinnen Jezuskindje als religieus speelgoed bestemd is geweest.

NOTEN

- 1) Os, Henk van, Gebed in schoonheid. Schatten van privé devotie in Europa 1300-1500. Catalogus tentoonstelling Rijksmuseum Amsterdam. 1994. p.98.
- 2) Beelden in de abdij. Middeleeuwse kunst uit het Noordelijk deel van het Hertogdom Brabant. Catalogus tentoonstelling Museum voor Religieuze Kunst Uden. 1999. p.167.
- 3) Idem. p.166.
- 4) Schatten der Armen. Het artistiek en historisch bezit van het O.C.M.W.-Leuven. Catalogus tetoonstelling Stedelijk Museum vander Kelen-Mertens. 1988. p.65.
- 5) Willemsen, Annemarieke, Kinder delijt. Middeleeuws speelgoed in de Nederlanden. Stichting Nijmeegse Kunsthistorische Studies, Nijmegen. 1998. p.102.

Literatuur over tin

H. B. van Wijk

In Parijs vond ik dezer dagen een boek waarnaar ik al lang op zoek was: L. Roger-Milès & Ed. Rouveyre: *Comment Devenir Connaisseur*, uitgegeven in Parijs in 1906 door Librairie G. Baranger Fils.

Het boek behandelt een aantal verschillende onderwerpen op het gebied van de toegepaste kunsten, opgenomen op grond van criteria die ons nu wat onsystematisch aandoen. Ik zocht het vanwege een artikel over tin en tot mijn spijt heb ik niet genoteerd vanuit welke literatuuropgave ik op dit spoor ben gezet.

Waarom me dat temeer spijt zal ik nog verklaren. Eerst wil ik over het artikel, dat 16 van de 274 pagina's beslaat, vertellen dat het bijna alleen kunsttin, à la Briot en Enderlein, behandelt, zoals dat trouwens in de 19e eeuwse tinliteratuur over het algemeen het geval is, met het boek van Damiani als hoogtepunt.

De ware bibliofiel zou willen kunnen beschikken over een klapper die alle literatuurverwijzingen over een bepaald onderwerp systematiseert. Als je bijvoorbeeld een bescheiden catalogus van een kleine tintentoonstelling neemt uit het begin van de 20e eeuw en daarin staan drie verwijzingen dan ben je nieuwsgierig naar de bronnen waarnaar wordt verwezen, maar wie neemt de moeite om zulke bronnen consequent in een systeem op te nemen (met als vervolgtak die literatuur op te sporen)?

Het hier genoemde boek dat mij aanleiding geeft tot deze bespiegelingen bevat tot mijn verrassing ook een artikel over pelgrimsinsignes, groot 4 pagina's met 33 afbeeldingen. In de Nederlandstalige literatuur over insignes heb ik geen verwijzing naar dit artikel gevonden, maar evenmin in het in 1996 verschenen Franse standaardwerk *Enseignes de pelerinage et enseignes profanes*, de catalogus van de tentoonstelling in het museum Thermes de Cluny in Parijs.

Zou ik nu weten hoe ik op het spoor van dit boek kwam, dan zou ik misschien kunnen bedenken hoe het aan de aandacht van anderen heeft kunnen ontsnappen. Dat zou bijvoorbeeld kunnen zijn omdat het artikel over insignes uit een ander boek is overgenomen (dus "secundair" en daarom niet vermeldenswaard is). Ik weet het niet. Mocht het zo zijn dat het inderdaad een bijdrage levert aan het hedendaagse onderzoek op dit gebied, dan draag ik het gaarne op aan ons lid, de heer H.J.E. van Beuningen ter gelegenheid van zijn 80e verjaardag. De heer Van Beuningen is immers op dit gebied de grote inspirator en hij is de unieke collectionneur en publicist op het gebied van insignes en aanverwante devotionalia.

Afb. 25

Vragenrubriek

Vraag.

Onlangs ben ik in het bezit gekomen van onderstaand tinnen inktstel, waarvan ik in eerste instantie dacht dat het uit Arnhem afkomstig was. Bij nadere beschouwing zou dat ook Arnsem (met Duitse β) kunnen zijn.

Kan iemand van de vereniging mij vertellen van wie deze merken zijn en uit welke plaats deze tinnegieter komt? De merken zijn ingeslagen op de onderzijde van de schotel waarop de inktpot en de zandstrooier staan.

Antwoord van de redactie.

Uw tinnen inktstel is gemaakt door de negentiende eeuwse Arnhemse tinnegieter G. Pitlo. Van hem bevindt zich in de kerk te Rheden een diepe schaal die is gemerkt met een engel en de initialen GP. Zie ook het merk onder het inktstel!